

SHAHAR AGLOMERATSIYALARI MOHIYATI HAMDA SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Xamid MURODOV,

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi

Annotatsiya Maqolada shahar aglomeratsiyalarining mazmun-mohiyati va o'ziga xos xususiatlari tadqiq etilgan. Shuningdek, ularning shakllanish va rivojlanish bosqichlari o'rganilgan. Shahar aglomeratsiyalarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy xulosa va amaliy takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Shahar aglomeratsiyasi, urbanizatsiya, shahar rivojlanishi, aglomeratsiya jarayoni, iqtisodiy markazlar, migratsiya, shahar infratuzilmasi, transport tizimi, ekologik muammolar, demografik o'zgarishlar, yashash muhiti, shaharlararo o'zaro bog'lanish.

СУЩНОСТЬ И ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ

Абстрактный В статье исследуется содержание и специфика городских агломераций. Также изучены этапы их формирования и развития. Представлены научные заключения и практические предложения по развитию городских агломераций.

Ключевые слова: городская агломерация, урбанизация, городское развитие, процесс агломерации, экономические центры, миграция, городская инфраструктура, транспортная система, экологические проблемы, демографические изменения, среда обитания, межгородское взаимодействие.

THE ESSENCE OF URBAN AGGLOMERATIONS AND STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT

Abstract The article explores the essence and specificity of urban agglomerations. Also, the stages of their formation and development have been studied. Scientific conclusions and practical proposals for the development of urban agglomerations are presented.

Key words: urban agglomeration, urbanization, Urban Development, agglomeration process, economic centers, migration, urban infrastructure, transportation system, environmental problems, demographic changes, living environment, Interurban interconnection.

So'nggi o'n yilliklarda global urbanizatsiya jarayonlari mamlakatlar rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekiston, tez o'sib borayotgan shaharlar mamlakati sifatida, shahar aglomeratsiyalarini boshqarish bilan bog'liq bir qator vazifalar bilan duch kelmoqda. Bu vazifalar, shahar hududlarining barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun

eng yaxshi dunyo tajribalarini tahlil qilish va moslashtirishni talab qiladi. Shahar aglomeratsiyasi — bu markaziy shahar va uni iqtisodiy, ijtimoiy va transport infratuzilmasi orqali kuchli bog'langan atrofdagi shaharlardan iborat hududiy birlashmadir. Ushbu tuzilma aholi zichligi yuqori, migratsiya faolligi va rivojlangan infratuzilmaga ega.

Shahar aglomeratsiyalarining rivojlanishi mintaqalar uchun iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot nuqtai nazaridan muhimdir. Aglomeratsiyalar innovatsiyalar, ta'lim va madaniyat markazlari sifatida xizmat qiladi, bu esa sarmoyalarni va mutaxassislarni jalb qilib, iqtisodiy rivojlanishni tezlashtiradi. Shuningdek, ular resurslar va infratuzilmani yanada samarali ishlatishni ta'minlab, aholining turmush sharoitini yaxshilaydi va barqarorlikni oshiradi, bu esa butun mintaqaning iqtisodiy holatini yaxshilashga yordam beradi.

Biroq, shahar aglomeratsiyalari o'zining afzalliklariga qaramay, bir qator muammolarga duch keladi, bu muammolar nafaqat o'zlari, balki kengroq mintaqalarga ham ta'sir qiladi. Shahar aglomeratsiyalari katta miqdordagi odamlarni ish va yaxshiroq hayot qidirish uchun jalb qiladi, bu esa ortiqcha aholi zichligiga olib kelishi mumkin. Natijada, bu yashash infratuzilmasiga bosimni oshiradi, turmush sharoitlarini yomonlashtiradi va ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi. Aholi soni ko'paygan sayin, transport tizimiga bo'lgan yuk ortadi. Tirbandlik, infratuzilmaning eskirishi va jamoat transporti yetishmasligi jiddiy muammolarga aylanishi mumkin. Sanoat va avtomobillarni yuqori konsentratsiyasi havo va suvni ifloslantirishga, shuningdek, mintaqadagi umumiy ekologik holatning yomonlashishiga olib keladi. Tabii resurslardan haddan tashqari foydalanish ularning tanqisligiga olib kelishi mumkin, bu esa ayniqsa aholi va iqtisodiyot o'sayotgan sharoitlarda juda muhimdir. Shahar aglomeratsiyalarida ijtimoiy qatlamlashuv kuchayishi mumkin, chunki boylar va kambag'allar o'rtasidagi tafovut ortadi. Bu esa ijtimoiy taranglikning kuchayishiga va jamoat barqarorligining yomonlashishiga olib kelishi mumkin. O'sib borayotgan aglomeratsiyalarni kompleks boshqarish, turli darajadagi hokimiyat organlari o'rtasida muvofiqlashtirishni va samarali rejalashtirishni talab qiladigan murakkab vazifaga aylanadi. Bu muammolar barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun davlat tuzilmalarining, mahalliy hokimiyatlarning va jamoatchilikning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shahar aglomeratsiyalarining rivojlanishi, urbanizatsiya dinamikasi va ularning hududiy rivojlanishga ta'siri bo'yicha turli mualliflarning tadqiqotlari va asarlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Quyida ushbu mavzuni o'rganishga katta hissa qo'shgan asosiy manbalar va mualliflar keltirilgan.

“Shahar aglomeratsiyasi” atamasi — katta shahar bo'lib, uning markaziga yaqin joylashgan kichikroq shaharlar yoki shahar atroflarini o'z ichiga olgan hudud, bu shaharlar iqtisodiy, ijtimoiy va transport jihatidan markaziy shahar bilan chuqur bog'langan bo'ladi. Shahar aglomeratsiyasi aholi zichligi yuqori va markaz bilan chekka hududlar o'rtasida intensiv migratsiya oqimlari bilan tavsiflanadi.

“Shahar aglomeratsiyasi” tushunchasini 1939 yilda fransuz geografiyasi Jan Gotman (2007) “Megalopolis” nomli ishida kiritgan. Gotman shaharlarning o’sishi va ularning ulkan urbanistik tuzilmalarga birlashishini o’rganib, bu jarayonni shahar aglomeratsiyalarini tahlil qilishning asosiga aylantirdi. U megalopolislar va aglomeratsiyalarni tashkil etuvchi jarayonlarni batafsil tasvirlab, ularning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jihatlarini ham tahlil etdi. Uning ishlaridan foydalanib, urbanistika geografiysi va rejalashtirish sohasida ko’plab yangi yo’nalishlar rivojlandi, va “aglomeratsiya” atamasi yuqori integratsiya va o’zaro aloqaga ega bo’lgan shahar hududlarini belgilash uchun keng qo’llaniladi.

Anri Lefevr (1968) urbanizatsiyaning jamiyatga ta’sirini o’rganadi va shahar makonini qayta tiklash nazariyasini taklif qiladi. Bu nazariya shahar jarayonlarini tushunishga katta ta’sir ko’rsatgan. Lefevr shuningdek, “shahar huquqi” tushunchasini kiritgan, bu shahar aholisining shaharni o’zgartirishda va resurslardan foydalanishda teng huquqli ishtirok etish huquqini anglatadi. Ushbu tushuncha shahar huquqi va ijtimoiy adolat haqida olib borilgan munozaralarda muhim rol o’ynagan va hozirgi kunda urbanistika, geografiya, arxitektura va rejalashtirish tadqiqotlarida davom etmoqda.

Saskiya Sassen (2013), amerikalik sotsiolog va iqtisodchi, globalizatsiya, xalqaro migratsiya va urbanistika bo’yicha o’zining tadqiqotlari bilan tanilgan. “Global shahar” tushunchasining muallifi sifatida, Sassen global shaharlarni moliya va hokimiyat markazlari sifatida o’rganadi va ularning jahon iqtisodiyotidagi ahamiyatini ta’kidlaydi. Sassenning fikriga ko’ra, shahar aglomeratsiyalaridagi ijtimoiy qatlamlashuv muammosi yanada chuqurlashgan. Yangi tadqiqotlar barcha shahar aholisi uchun shahar resurslariga teng kirishni ta’minlash zaruratini ta’kidlaydi.

Richard Florida (2014), amerikalik shahar tadqiqotlari nazariyotchisi, axborot texnologiyalari va iqtisodiyotning globalizatsiyasi shahar aglomeratsiyalarining rivojlanishiga katta ta’sir ko’rsatganini ta’kidlaydi. U shaharlarni innovatsiyalar va bilimlar markazlari sifatida tasvirlaydi, bu shaharlar talantlar va sarmoyalarni jalb qilib, iqtisodiy rivojlanishni tezlashtiradi.

Michael Batty (2012), britaniyalik olim, texnologiyalar, jumladan “narsalar internet” va katta ma’lumotlar (big data) shaharlarni aqlli va samarali qilish imkoniyatini yaratganini ta’kidlaydi. Bu texnologiyalar shaharlar infratuzilmasini boshqarishni, xususan, transport, energiya va boshqa shahar resurslarini boshqarishni yaxshilashda yordam beradi.

Ushbu asarlar va nazariyalar shahar aglomeratsiyalarining rivojlanishi, ularning iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarga ta’siri, shuningdek, barqaror rivojlanish va ijtimoiy adolatning ta’minlanishi masalalarini tushunishga katta hissa qo’shadi.

O’zbek iqtisodchilari, Ahmadov (2022) shunday ta’kidlaydi, O’zbekiston shahar aglomeratsiyalarida sanoat korxonalarining konsentratsiyasi kuzatilmoqda. Masalan, Toshkent aglomeratsiyasida yirik zavodlar va fabrikalar jamlangan bo’lib, bu mintaqaning iqtisodiy o’sishiga katta hissa qo’shadi. Sanoat rivojlanishi davlat tomonidan ishlab chiqarishni va investitsiyalarni rag’batlantirish siyosati bilan qo’llab-quvvatlanadi.

Abdullayev (2021) esa Toshkent aglomeratsiyasini, poytaxt va unga yaqin hududlarni o'z ichiga olgan holda, O'zbekistondagi eng katta va rivojlangan aglomeratsiya deb hisoblaydi. Bu hududda asosiy iqtisodiy, ta'lim va madaniyat muassasalari joylashgan. Mintaqa aholisining tez o'sishi va infratuzilmaning modernizatsiyasi zaruriyati bilan bog'liq qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

O'zbekiston, Markaziy Osiyoning eng yirik davlatlaridan biri sifatida, sezilarli urbanizatsiya jarayonlarini boshdan kechirmoqda. Hozirgi zamon shahar aglomeratsiyalari O'zbekistonda turli iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik xususiyatlarga ega bo'lib, bu xususiyatlar hududiy o'ziga xosliklar va chaqiriqlarning aksidir. O'zbekistondagi shahar aglomeratsiyalari iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarning xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Ushbu aglomeratsiyalarni rivojlantirish kompleks yondashuvni talab qiladi, bunda hududiy o'ziga xosliklar va chaqiriqlar hisobga olinishi lozim. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni va barqaror amaliyotlarni joriy etish, uyg'un va barqaror o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Aglomeratsiyaning rivojlanishi – bu shaharlar va ularning atrofidagi hududlarda aholining va iqtisodiy faoliyatning konsentratsiyasi jarayoni bo'lib, bu jarayon ko'plab omillarga bog'liq. Tadqiqotchilar, shaharlarni ajratish uchun turli mezonlarni taklif qilishmoqda, bu mezonlar ijtimoiy, iqtisodiy, ma'muriy va fizik jihatlarga asoslanadi.

Quyida ushbu omillar keltiriladi.

Iqtisodiy omillar:

- Sanoat korxonalarining rivojlanishi, bu esa ish o'rinlarini yaratib, aholini jalb qiladi.
- Katta shaharlaridagi savdo va xizmat ko'rsatish korxonalarining konsentratsiyasi.

Ijtimoiy omillar:

- Odamlarning qishloq joylaridan shaharlarga ko'chishi, bu yerda yaxshiroq yashash va ishlash sharoitlarini izlashadi.
- Ta'lim muassasalarining mavjudligi, bu esa talaba va mutaxassislarni jalb qiladi.

Infratuzilma omillari:

- Transport infratuzilmasining rivojlanishi, bu esa odamlar va yuklarni ko'chirishni osonlashtiradi.
- Arzon va sifatli turar joyning mavjudligi.

Davlat siyosati:

- Shaharlarni rivojlantirishga, infratuzilmani yaxshilashga va investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan siyosatlar.
- Korxonalar uchun soliqlarni imtiyozli shartlarda belgilash va subsidiya berish.

Ekologik omillar:

- Suv resurslari, foydali qazilmalar va boshqa tabiiy boyliklarning mavjudligi.
- Ifloslanish darajasi va yashil zonalarining mavjudligi.

Texnologik omillar:

- Yangi ish o'rinlarini yaratadigan va malakali mutaxassislarni jalb qiladigan yuqori texnologiyali sanoatlarning rivojlanishi.

- Internet va zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalariga kirish imkoni.

Bu omillar birgalikda shahar aglomeratsiyalarining o'sishi va rivojlanishiga qulay sharoitlarni yaratadi, ularni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayot markazlariga aylantiradi.

O'zbekistonda shahar aglomeratsiyalarining rivojlanishi oxirgi yillarda shiddatli urbanizatsiya jarayonlari va hukumatning aholi hayoti sifatini oshirish hamda iqtisodiyot samaradorligini yaxshilash bo'yicha maqsadlariga erishish uchun yanada muhimroq bo'ldi. O'tkazilgan tahlilga ko'ra, quyidagi prinsiplar va strategiyalar O'zbekiston hududlaridagi shahar aglomeratsiyalarini to'g'ri va barqaror rivojlantirish uchun qo'llanilishi mumkin.

Shahar aglomeratsiyalarining hozirgi holatini chuqur tahlil qilish. Bunda qarorlar qabul qilishda demografik, iqtisodiy va ekologik ko'rsatkichlar bo'yicha aniq va asosli ma'lumotlarga tayanish zarur. Geoinformatsion tizimlar (GIS) va boshqa texnologiyalarni qo'llash, ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishda yordam beradi, bu esa asoslangan qarorlarni qabul qilishda muhim ahamiyatga ega.

Muvozanatli va ko'p funksiyali infratuzilmani yaratish. Bunda transport, kommunal xizmatlar, ta'lim, sog'liqni saqlash va dam olish hududlari kabi ijtimoiy ob'ektlarni o'z ichiga olgan infratuzilma yaratish zarur. Kelajakdagi o'sish va aglomeratsiyalarni rivojlantirishni hisobga olgan holda infratuzilma loyihalarini ishlab chiqish.

Yashil texnologiyalarni va barqaror yechimlarni joriy etish. Bunda yashil hududlar, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari, energiya samarali binolar va suv va havoning sifatini yaxshilash kabi barqaror yechimlarni joriy etish zarur.

Investitsiyalarni jalb qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish. Kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash, innovatsion klasterlar va maxsus iqtisodiy zonalarni rivojlantirish. Biznes muhitini yaxshilash va ma'muriy to'siqlarni kamaytirish orqali investitsiyalarni jalb qilish.

Ushbu prinsiplar va strategiyalar shahar aglomeratsiyalarining barqaror rivojlanishini ta'minlashda, shuningdek, aholi hayoti sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. В.С. Антонюк, М.В. Козина, Э.Р. Вансович, Н.А. Сигатова “ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ” Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент». 2021. Т. 15, № 2. С. 7–19

2. Монастырская М.Е., Песляк О.А “МЕТОДИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ГРАНИЦ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ” Monastyrskaya M.E., Peslyak O.A. The method of determining the boundaries of urban agglomerations. Bulletin of BSTU named after V.G. Shukhov, 2019, no. 1, pp. 111–121. DOI: 10.12737/article_5c73fc21703586.16507052